

УДК 947.7

Верба І.В.

ЗАМІТКИ ДО НОВІТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ (1960-1990-ті рр.)

У статті йдеться про основні напрями новітнього історіографічного процесу в Україні впродовж 1960-1990-х років, аналізується внесок окремих науково-дослідних інституцій в національну історичну науку зазначеного часу. Окрема увага приділена українській історичній думці за кордоном.

Історична наука в Україні у 1960-1980-ті роки переживала складний і суперечливий процес свого розвитку, зумовлений згортанням хрущовської "відлиги", репресіями проти шістдесятників та дисидентів, наростанням рецидивів українофобії та ідеологічних чисток, особливо за часів партійного ідеолога Маланчука. Як загалом в СРСР, вона остаточно перетворилась на слухняну служницю більшовизму, потрапила під повний контроль партійно-державних структур і спецслужб. Усі, без винятку, концептуальні оцінки подій, явищ і осіб вироблялись партійними ідеологами, схвалювались вищим керівництвом, а відтак нав'язувались історикам для подальшого обґрунтування, пропаганди і роз'яснення. Будь-яке відхилення від запропонованих оцінок розглядалось як ідеологічне збочення, сповзання з партійно-класових позицій [1].

Разом з тим, в офіційній радянській історіографії в Україні працювали й чесні історики, які через обставини були змушені вдаватися до марксистської ідеології, але робили свою справу дослідника української історії.

Можна умовно виділити кілька напрямів офіційної історіографії того періоду. Це і великоросійська шовіністична історіографія зі своїм відверто антиукраїнським спрямуванням, яка спричинила немало чорних плям, в українській історії шляхом застосування до неї російської схеми історичного розвитку, російщення кадрів. З офіційних видань тих років зникають самі поняття "український народ", "українська нація", були заборонені терміни Київська Русь, Київська держава, Козацько-Гетьманська держава, а сама українська ідея піддавалась остракізмові. Близькою

до цього напрямку, але з українським забарвленням, була промосковська течія, яку найповніше репрезентував Маланчук і його оточення. Наслідки їх вислужування перед Москвою відбиті в грубій фальсифікації української історії, в багатотомній "Історії УРСР", Українській Радянській Енциклопедії та ряді інших видань.

Як вважає дослідник Я.Калакура, частина українських істориків стояла на платформі комунізму з українським обличчям. Саме серед них сформувалася та верства, яка після проголошення незалежності України активно виступала на захист національної державної традиції [2]. Нарешті, офіційна історіографія була представлена істориками, які певною мірою перебували в опозиції до партійної лінії і чий імена часто викреслювалися з видавничих планів, але час від часу з кон'юнктурних мотивів влада зверталась до їх праць. Так було з І.Крип'якевичем, Ф.Шевченком, О.Апанович, О.Компан, Я.Дзирою, Р.Івановою та ін.

Поряд з офіційною історіографією існувала неофіційна, та, яку переслідували владні структури. Вона представлена здебільшого рукописами, які поширювались нелегально через так званий самвидав. В офіційні документи не вписувались праці М.Брайчевського, Я.Дашкевича, І.Дзюби, В.Мороза та ін.

Наукові дослідження в ділянці історії України проводили фахівці Інституту археології, Інституту історії (з 1991 - Інститут історії України). Історико-партійну лінію розробляли в Інституті історії партії при ЦК КПУ (тепер - Інститут політичних і етнонаціональних досліджень), їх зусиллями були створені фундаментальні серії "Історія селянства

Верба І.В.

Української РСР" в 2-х томах (К., 1969), "Історія робітничого класу Української РСР" в 2-х томах (К., 1967), "Соціально-політичне життя трудящих Української РСР" в 2-х томах (К., 1981-1985), "Очерки истории Коммунистической партии Украины" (К., 1977), позначені класовим і однобічним підходом, де історія українського народу подавалася винятково як історія розвитку виробничих сил, класової боротьби і зміни суспільно-економічних формацій.

З 1991 року, коли Україна була проголошена незалежною, створились якісно нові умови для поступу новітньої української історіографії. Був створений Інститут сходознавства (директор - акад. О.Пріцак). Тоді ж на базі Археографічної комісії в Києві було створено Інститут української археографії (з 1995 р. - Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського, директор - чл.-кор. П.Сохань) та у Львові - Інститут суспільних наук ім. І.Крип'якевича (директор - акад. Я.Ісаєвич). Оновив свою тематику і "Український історичний журнал" (голов. ред. - акад. В.Смолій). Українськими археографами, архівістами і бібліографами на сьогодні розробляється понад 20 наукових тем з питань історії української археографії, архіву Коша Запорозької Січі, наративних джерел XIV-XVIII ст., видаються праці видатних діячів історичної науки і культури України XIX - початку XX ст. тощо, які тематично і хронологічно охоплюють весь масив писемної архівної спадщини України.

Перевидаються праці М.Грушевського "Історія України-Руси" в 11 томах, 12 книгах (Редкол.: П.Сохань (голова) та ін.), Г.Л. де Боплана "Опис України" (К., 1990), О.Кістяківського "Щоденник" у 2-х томах (К., 1995), Н.Полонської-Василенко "Історія Української академії наук" (К., 1993), П.Скоโรปадського "Спогади" (К., 1995), "Енциклопедія українознавства" в 3-х томах, "Реєстр Війська Запорозького: 1649 р." (К., 1996), "Архів Коша Запорозької Січі" (т. 1, 2. - К., 1999) та ін. Вийшли друком монографії П.Соханя, В.Ульяновського, С.Кіржаєва "М.С. Грушевський і Academia" (К., 1993), Н.Яковенко "Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна)" (К., 1993), О.Рубльова і Ю.Черченка "Сталінщина та доля західно-української інтелігенції (20-50-і роки XX ст.)" (К., 1994),

І.Верби "Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні" (К., 1999).

Значним є доробок вчених Інституту історії України НАН України (директор - акад. В.Смолій). Серед великої кількості праць, виданих цією установою, помітне місце посідають роботи В.Смолія і В.Степанкова "Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет" (К., 1995, 2-е вид.), "Історія України: нове бачення" у 2-х томах (К., 1996), В.Даниленко, Г.Касянова, С.Кульчицького "Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки" (К., 1991), "Історія Академії наук України, 1918-1993" (К., 1994), С.Кульчицького "Україна між двома війнами (1921-1939)" (К., 1999) та ін. Значну наукову вагу має і збірник документів та матеріалів у 2-х томах "Українська Центральна Рада" (К., 1996-1997).

Вагоме місце серед праць Інституту політичних і етнонаціональних досліджень (директор - акад. І.Курас) посіли монографії Ю.Шаповала "Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії" (К., 1993) та В.Солдатенка "Українська революція" (К., 1999).

Відновлено ряд серійних видань та часописів гуманітарного профілю, насамперед "Український археографічний щорічник", "Записки НТШ", "Київська старовина", які продовжують кращі традиції своїх попередників. Науковцями підтримані, а іноді й започатковані та успішно втілюються в життя ряд перспективних напрямів, таких як грушевськознавство, хмельницькіана. В спеціалізованих вчених радах відбуваються захисти докторських і кандидатських дисертацій з актуальних питань української історичної науки, зокрема, з генеалогії, археографії, боністики тощо.

Разом з тим, на розвиток історичної науки в Україні впливають ряд чинників, які гальмують її поступ. Це стосується, насамперед, економічної кризи, яка стримує видавничу діяльність інституцій, бракує і належних умов для праці науковців. Іноді не до кінця викорінені старі традиції і погляди.

Все ж слід констатувати, що відкомунізація, а разом з нею і відросійщення історичної науки в Україні заклали міцні підвалини для розвитку національної історіографії, збагатили її рядом нових концептуальних підходів до історії української державності, виробленню державницької ідеології, формуванню національної самосвідомості народу, історичної культури.

Українська історична наука в еміграції була представлена двома генераціями науковців - старшою та молодшою - і продовжувала кращі традиції, закладені як історіографами київської документальної школи В.Антоновича, так і його продовжувачами, що належали до львівської та київської історичних шкіл М.Грушевського (М.Андрусак, М.Антонович, о.А.Великий, Л.Винар, О.Домбровський, І.Лисяк-Рудницький, Т.Мацьків, О.Оглоблин, Д.Оляничин, Я.Пеленський, Н.Полонська-Василенко, О.Пріцак, О.Субтельний, Д.Штогрин). Їх праця проходила в рамках ВУАН і НТШ як в Європі, так і в Америці. Великого наукового розголосу набуло і Українське історичне товариство (1965) та Український науковий інститут Гарвардського університету (1968). При багатьох вищих навчальних закладах існують центри українознавства (Іллінойський, Альбертський університети). Плідно працюють науковці і в УВУ та у Василянському науковому осередку у Римі. Спадщину визначного політолога В.Липинського вивчає Східноєвропейський дослідний інститут (Філадельфія) (директор - акад. Я.Пеленський). Чимало цікавих матеріалів друкує часопис "Український історик" (1963) (голов. ред. - проф. Л.Винар). Завдання українських істориків в еміграції визначив О.Оглоблин; воно включало пункти про об'єднання всіх істориків, оборону інтересів вільної української історичної науки та виправлення фальшивих і тенденційних інтерпретацій історії України в історичних працях СРСР і у вільному світі. Для студій діаспорних науковців характерні синтезуючі огляди, вироблення і продовження наукової схеми

українського Історичного процесу, введення української історії в східноєвропейський контекст [3].

Поглиблено розробляються і питання української державності, особливо за часів гетьманування Богдана Хмельницького, Івана Мазепи та національно-визвольних змагань 1918-1920-х років. З окремих науково-історичних публікацій треба згадати грубезний звід архівних документів з історії України і Української церкви "Monumenta Ucrainae Vaticana" (за ред. о.А. Великого), статті і джерельні матеріали "Михайло Грушевський. На порозі нової України" (за ред. Л.Винара) (1992), "Олександр Оглоблин. Студії з історії України" (ред. Л.Винар) (1995), спогади "В боротьбі за українську державу" (1990) та ін. Побачили світ підручники Н.Полонської-Василенко "Історія України" в 2-х томах (1972-1976) та О.Субтельного "Україна: історія" (1988). З монографічних видань слід виділити працю В.Косика "Україна і Німеччина у Другій світовій війні" (1993), І.Лисяка-Рудницького "Історичні есе" в 2-х томах (1994) та Л.Винара "Михайло Грушевський: історик і будівничий нації" (1995) та ін. Останніми роками чимало закордонних істориків працюють в Україні, деякі очолюють академічні установи (О.Пріцак (1991-1998), Я.Пеленський). Частина з них обрана іноземними членами ПАН України (О.Пріцак, Я.Пеленський, О.Субтельний, А.Жуковський). Часопис "Український історик" паралельно виходить і за кордоном, і в Україні. Силами дослідників в еміграції і в Україні готується видання ЕУ-3.

1. Санцевич А.В. Українська радянська історична наука в 1967-1969 рр. // Історичні дослідження в Українській РСР. - К., 1971. - Вип. 4. С. 3-33; Історіографія історії Української ССР. - К., 1986; Батюк В.С. Українська державність напередодні та в роки визвольної війни 1648-1654 рр. в працях дослідників із західної діаспори // Український історичний журнал (Далі: УІЖ). - 1993. - № 1. - С. 50-56; Верба І.В. Н.Д.Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху // УІЖ. - 1993. - № 7/8. - С. 70-84; Верба І.В. О.П.Оглоблин // УІЖ. - 1995. - № 5. - С. 89-99; № 6. - С. 92-102; Цибульський В.І. Деякі проблеми зовнішньополітичної діяльності уряду Б.Хмельницького у зарубіжній історіографії: (1985-1990 рр.) // УІЖ. - 1995. - № 4. - С. 77-86; Бадзьо Ю. Знищення і русифікація української історії в совєтській Україні // Український історик (Далі: УІ). - 1981. - № 1/4. - С. 83-97; 1982. - № 1/2. - С. 54-64;

Білокінь С. Про становище історичної науки в Україні // УІ. - 1990. - № 1/4. - С. 138-144; Боцюрків В. Суспільні науки в Канаді й українознавство // УІ. - 1971. - № 1/2. - С. 138-139; Винар Л. На службі історичної науки: 25-ліття "Українського історика" // УІ. - 1988. - № 1/4. - С. 5-42; 1989. - № 1/3. - С. 29-42; Витанович І. Українське Історичне Товариство і завдання українських істориків та дослідників суспільних наук // УІ. - 1972. - № 1/2. - С. 142-148; Домбровський О. До питання української історичної школи в діаспорі // УІ. - 1974. - № 4. - С. 74-84; Ждан М. Княжа доба в історії України в інтерпретації радянських істориків // УІ. - 1977. - № 1/2. - С. 37-49; Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII - початок XX ст.). - К., 2000. - С. 82-136.

2. Калакура Я. Внесок "Українського історика" в розвиток національної історіографічної школи // УІ. -

1994. - № 1/4. - С. 12-15; Книш Ю. Українське середньовіччя в советській історіографії доби М.Горбачова // УІ. - 1989. - № 4. - С. 95-98; Маркус В. Стан суспільно-політичних наук та дослідів над новітньою історією в УРСР в 1964-1974 рр. // УІ. - 1975. - № 1-2. - С. 82-90; № 3-4. - С. 28-42.

3. Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції // УІ. - 1963. - № 1. - С. 1-3; 1978. - № 4. - С.

69-63; Полонська-Василенко Н. Український Вільний Університет 1921-1971 // УІ. - 1971. - № 1/2. - С. 17-27; Сергійчук В. Тема козацтва на сторінках "Українського історика" // УІ. - 1990. - № 1/4. - С. 128-137; 1991. - № 1/2. - С. 133-144.

Verba I.V.

NOTES ON THE NEWEST UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY (1960-1990th YEARS)

The article is devoted to the main trends of the Ukrainian historiography process in 1960-1990-th. The contribution of separate research institutes to the national historical science also is analyzed. The special attention is given to the Ukrainian historical idea abroad.